

Nemzetközi jog

Szerző: SULYOK Gábor

Affiliáció: tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet; egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Rovat: Nemzetközi jog

Rovatszerkesztő: Sulyok Gábor

Lezárás dátuma: 2018.01.22

Idézési javaslat: SULYOK Gábor: „Nemzetközi jog” in JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Nemzetközi jog rovat, rovatszerkesztő: SULYOK GÁBOR) <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-jog> (2018). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

A nemzetközi jogot az államok és más alanyok alkotják a nemzetközi kapcsolatok szabályozására. Hazánkban is használt alternatív elnevezése: nemzetközi közjog. Lényegi tulajdonságait tekintve a nemzetközi jog szinte minden szempontból – így például a jogalkotás, a jogalkalmazás és a szankciórendszer terén – számottevő mértékben különbözik az államok belső jogától, ami a történelem folyamán olykor a létezésének vagy jogi jellegének a megkérdőjelezéséhez is vezetett. Noha a nemzetközi jog kétségkívül jog és jogként funkcionál, kötelező erejének forrása, szabályainak rendszerezése és történetének korszakolása kapcsán mind a mai napig nem alakult ki tudományos konszenzus. Sokrétű fejlődésének köszönhetően a nemzetközi jog szabályozási köre folyamatosan bővül, és a sajátosságaiból adódó korlátai ellenére kiemelkedően fontos szerepet tölt be a nemzetközi közösség életében.

Tartalomjegyzék

1. Fogalom
2. Elnevezés
3. Tárgy és célok
4. Sajátosságok
5. Jogi jelleg és alapok
6. Rendszerezés
7. Korszakolás
8. A rovat szerkezete
9. JEGYZETEK

1. Fogalom

[1] A nemzetközi jog fogalmának (->jogi fogalmak) meghatározása során számottevő nehézségekkel szembesülünk. Egy minden tekintetben kifogástalan és kezelhető meghatározás összeállítása, a definícióba foglalás igényét méltán felvető fogalmi elemek relatíve nagy száma miatt, aligha lehetséges. Komplexitása következtében a fogalom meghatározására irányuló kísérleteket a hazai és a nemzetközi szakirodalomban rendkívüli sokszínűség jellemzi. Ez a sokszínűség nem képezi akadályát a különféle definíciók csoportosításának. Egyes meghatározások, az általánosság magas szintjén maradva, módfelett tömören, nagy vonalakban vázolják fel a nemzetközi jog lényegét. Más meghatározások, bár nem törekednek a tökéletességre, nagyobb számú fogalmi elem ötvözése révén igyekeznek megragadni és konkretizálni a fogalmat. Ez a megoldás különösen elterjedt, és egy érdekes tendenciára hívja fel a figyelmet. Mivel a szerzők szelektálni kénytelenek a potenciális fogalmi elemek közül, választásuk alkalmasint finom hangsúlybeli eltolódásokat eredményez: a nemzetközi jogot egyaránt megközelíthetik a jogalanyok, a jogalkotás, a jogalkalmazás, a kötelezettek és/vagy a szabályozási célok irányából. Ez a jelenség már régóta ismert,^[1] de napjainkban változatlanul kimutatható. Megint más meghatározások, szemlátomást a teljességre törekvés jegyében, megkísérelnek minden vagy majdnem minden lényegesnek ítélt fogalmi elem egyetlen mondatba sűrítését. A fenti csoportosítás természetesen önkényes; a különféle definíciók számos más paraméter mentén is kategorizálhatók.

[2] Hangsúlyozandó, hogy a nemzetközi jog fogalmának meghatározásánál nincs alapvetően helyes vagy helytelen megközelítés. Minden egyes definíciós kísérletet a sajátos kontextusára, érdemére és céljaira figyelemmel kell értékelni. Mindhárom imént körvonalazott megoldás rendelkezik bizonyos előnyökkel és hátrányokkal, amelyek között a kényes egyensúly megtalálásának feladata a szerzőkre hárul. Egy tömör és nagyvonalú meghatározás értelem szerűen könnyebben kezelhető és fogadható be, és nagyobb valószínűséggel áll ellent a nemzetközi jogfejlődéssel párhuzamosan növekvő komplexitás erodáló hatásainak. Hátránya azonban a szerény mennyiségű hasznosítható tudás és a pontatlanság fokozott kockázata: körültekintően megszövegezett kiegészítő vagy magyarázó megjegyzések híján félreérthető képet tárhat a témában korlátozott ismeretekkel bíró közönség elé. Egy hosszabb és szigorúbb meghatározás a dogmatikai tisztaság magasabb fokán áll, nagyobb mennyiségű hasznosítható tudás közvetítésére képes, és kevesebb teret enged az esetleges félreértéseknek. Hátránya azonban, hogy a terjedelme miatt nehezebben kezelhető és fogadható be, a nemzetközi jogfejlődés hatására viszonylag könnyen meghaladottá válhat, és még a nagyobb terjedelem ellenére is szükségessé tehet néhány kiegészítő vagy magyarázó megjegyzést.

[3] Mindezek a tényezők meggyőzően bizonyítják a nemzetközi jog fogalmának meghatározása során felmerülő nehézségeket, amelyek olykor a hagyományos értelemben vett definiálás teljes mellőzésére és a fogalom tartalmának eltérő módokon való bemutatására sarkallják a nemzetközi jog tudományának képviselőit.^[2] Hasonlóan egyes tudományos és oktatási célú művekhez, a jelen enciklopédia sem mellőzheti a fogalom meghatározását, bármilyen vonzónak is tűnik ez a megoldás a definiálás nehézségei miatt. Ennek megfelelően a nemzetközi jog fogalma a következőképpen határozható meg: a nemzetközi jog azon jogi normák összessége, amelyeket az államok (->állam) és a nemzetközi jogalkotásban való közreműködés képességével rendelkező más alanyok az egymás közötti és az egyéb alanyokkal fennálló kapcsolataik szabályozására létrehoztak.

2. Elnevezés

[4] A „nemzetközi jog” elnevezés az ókori római *ius gentium* (népek joga) (->római jog) kifejezésből származtatható, amelyet a korabeli jogtudomány ekként határozott meg: „Minden nép, melyet törvényekkel és szokásokkal kormányoznak, részben a saját, részben minden ember közös jogát használja. [...] Azt a jogot pedig, amelyet a természetes ésszerűség az összes népek között alkotott, azt minden nép egyformán betartja és azt *ius gentium*-nak nevezik, mintegy mivel ezt a jogot minden nép használja.”^[3] Kialakulásának, tartalmának és működésének következtében, a *ius gentium* semmi esetre sem tekinthető egyfajta modern értelemben vett nemzetközi jognak – még annak tükrében sem, hogy a gazdag magánjogi tartalom mellett a háború és a béke intézménye és a követi

tevékenység is a részét képezte,^[4] továbbá távoli analógia mutatkozik a kialakulásának háttérben meghúzódó filozófia és a mai általános jogelvek (->a civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek) eredetéről alkotott egyes elképzelések között.^[5]

[5] Ha a nemzetközi jog ókori római előképeit kutatjuk, a *ius fetiale* (~ fetialisok joga) előírásaira is figyelmet kell fordítanunk. Noha szintén nem tekinthető nemzetközi jognak, a szabályoknak ez a mélyen szakrális jellegű, rendkívül merev összessége határozta meg annak a húsz főt számláló papi kollégiumnak a működését, amely hosszú időn keresztül kiemelkedően fontos szerepet töltött be a római állam külkapcsolatainak alakításában és ápolásában. *Fetialis* néven ismert, követi minőségben eljáró tagjai látták el a testület fénykorában az államok közötti kapcsolatok legalapvetőbb területein – a szerződés-kötés, a jóvátételi követelés, a háborúindítás és a békekötés során – az aktuális küldetésüknek megfelelő, rendszerint rituális természetű feladatokat.^[6] Jóllehet a *ius fetiale* jelentősége már a római birodalom fennállása idején elhalványult, a „nemzetközi jog” elnevezés története kapcsán feltétlenül említést érdemel.

[6] Egészen az újkor kezdetéig számottevő terminológiai fejlődésről nem lehet beszámolni. Ekkortájt kézenfekvő megoldásként kínálkozott a nemzetközi jog születésben lévő tudománya számára a hosszú múltra visszatekintő és szó szerinti jelentése okán könnyen adaptálható *ius gentium* kifejezés használata. Mindazonáltal már a spanyol nemzetközi jogi iskola képviselői is tisztában voltak vele, hogy a részben magánjogi színezetű ókori és a szuverének közötti kapcsolatokat szabályozó újkori joganyag között érdemi hasonlóság aligha mutatható ki, ezért a *ius gentium* használata félreértések forrása lehet. Megkísérelték pontosabban körülírni az elnevezés sajátos tartalmát, ami olyan fordulatokat eredményezett, mint a XVI. századi spanyol teológus, Francisco de Vitoria egyik előadásában előforduló – a népek jogának hajdani meghatározását módosítva megalkotott – *ius inter gentes* (népek közötti jog).^[7] Ez a törekvés a későbbi szerzők munkáiban is tetten érhető, bár a *ius gentium* kifejezés változatlanul használatban maradt.

[7] Richard Zouche angol jogtudós *Iuris et iudicii fecialis, sive iuris inter gentes et quaestionum de eodem explicatio* (A fetialisok jogának és eljárásának, avagy a népek közötti jognak és annak kérdéseinek magyarázata)^[8] című munkája fontos mérföldkő volt a XVII. század közepén. E nagyszabású értekezés már címében is tükrözte szerzőjének azon meggyőződését, hogy a *ius gentium* helyett helyesebb lenne a *ius fetiale* használata, de mivel ez a kifejezés sem képes helyesen megragadni a tárgyalt joganyag lényegét, pontosítani szükséges a *ius inter gentes* fordulattal.

[8] Amikor a tudomány nyelveként lassan háttérbe szorult a latin, a szerzők magától értetődő módon fordították le saját nyelvükre a *ius gentium* kifejezést.^[9] Kezdetét vette az angol *law of nations*, a francia *droit des gens*, a német *Völkerrecht*, az olasz *diritto delle genti* és a spanyol *derecho de gentes* elnevezés térhódítása. A magyar nyelvben is kísérletet tettek egy hasonló elnevezés meghonosítására, „népjog” alakban, ám a megkésített kezdeményezés nem nyert teret a hazai terminológiában.^[10] Noha az eredeti latin kifejezés élő nyelvekre fordításával a félreértések kockázata megszűnt, az ekként létrejött elnevezéseknek számos bírálója akadt. Henri François d'Aguesseau már a nemzeti nyelvek előtérbe kerülése előtt rámutatott, hogy a *droit des gens* (népek joga) helyesen *droit entre les nations* (nemzetek közötti jog) lenne.^[11] Nézetét külföldön is osztották. Jeremy Bentham olyan mértékben volt elégedetlen a *ius gentium* széles körben elterjedt angol fordításával, hogy a *ius inter gentes* fordulat mintájára új elnevezést alkotott: *international law* (nemzetközi jog).^[12]

[9] Ezt az újszerű megoldást idővel más nyelvek is átvették, és létrejött a francia *droit international*, a német *internationales Recht*, az olasz *diritto internazionale*, az orosz *mezsdunarodnoje pravo* és a spanyol *derecho internacional* kifejezés. Mivel nyilvánvalóan egyszerűbb és rugalmasabb, a „nemzetközi jog” elnevezés, néhány érdekes kivételtől – különösen a német terminológiától – eltekintve, a nyelvek többségében fokozatosan háttérbe szorította archaikus és nehézkes elődjét. Elterjedését nagyban előmozdította az angol nyelv fokozatos térhódítása a nemzetközi kommunikáció minden területén.^[13]

[10] Mellékszálként kapcsolódik a nemzetközi jog elnevezés történetéhez, hogy nagyjából a nemzeti

nyelvek előtérbe kerülésével egyidejűleg – különösen Gabriel Bonnot de Mably francia filozófus munkássága nyomán – egy másik kifejezés is napvilágot látott, amely az európai integráció elmúlt évtizedekben tapasztalható elmélyülése folytán (->az **Európai Unió joga**) akár téves képzettársításokat is ébreszthet: *le droit public de l'Europe* (Európa közjoga).^[14] Ebben a kifejezésben egy sajátos korabeli elgondolás köszön vissza, amely a nemzetközi közösséget eredendően a civilizált és keresztény európai államok zárt körű társulásaként fogta fel, amelyhez később az amerikai államok és kivételesen más államok is csatlakozhattak. E közösség viszonyait szabályozta „Európa közjoga”. Egy ideig az elmélet és a gyakorlat is használta a kifejezést, sőt a terminológiai fejlődés egy pontján a kontinens határain túlmutató brit szemléletet tükröző^[15] és feltartóztathatatlanul terjedő nemzetközi jog elnevezéssel is összeolvadt.^[16] Érdekes ötvözetükként létrejött az „európai nemzetközi jog” fordulat, amely külföldi minták hatására a hazai szakirodalomban is megjelent.^[17]

[11] Ezen a helyen kell említést tenni a nemzetközi jog elnevezést érintő néhány problémás kérdésről, kezdve a kifejezésben benne rejlő dogmatikai pontatlansággal. Míg például az angol és a francia nyelvben a „nemzet” és az „állam” nagy biztonsággal használható egymás szinonimájaként, addig a magyar nyelvben – főként a nemzet szó jelentésrétegeinek nagy száma miatt (->**nemzet és nép**) – korántsem ilyen egyértelmű a helyzet. Meglehet egyes hazai jogszabályok, intézménynevek és retorikai fordulatok fényében a két kifejezés alkalmasint felcserélhetőnek tűnik, a nemzet és az állam szinonimaként való használata nem minden esetben helyes dogmatikailag. Egyebek mellett ezt bizonyítja maga a nemzetközi jog elnevezés is, hiszen az általa felölelt jogi normák elsődlegesen az államok, nem pedig a nemzetek közötti kapcsolatokat szabályozzák. Ezt a problémát már korán felismerték: Faluhelyi Ferenc *Államközi jog* című munkájával kísérletet tett a kiküszöbölésére, ám kezdeményezését a hazai tudományos közélet nem karolta fel.^[18] Hasonló anomáliával szembesült egyébiránt a korabeli német dogmatika is, amelynek képviselői – Immanuel Kant nyomán^[19] – olykor szintén rámutattak, hogy a *Völkerrecht* (~ népek joga) helyesen *Staatenrecht* (~ államok joga) lenne.^[20] A benne rejlő pontatlanságtól függetlenül a nemzetközi jog elnevezés általánosan elterjedté vált a hazai terminológiában; a tárgyalt problémának nincs semmilyen konkrét elméleti vagy gyakorlati hatása.

[12] Megfigyelhető, hogy a nemzetközi jog elnevezésben a főnevet, a releváns nyelvtani szabályoknak megfelelően, gyakran a „köz-” értelmet hordozó előtaggal vagy jelzővel látják el. Ez az alternatív elnevezés számos nyelvben megtalálható, hazánkban „nemzetközi közjog” formájában találkozhatunk vele, és állítólag az eredeti angol kifejezés francia fordításának kiegészítésével jött létre (*droit international public*).^[21] Manapság a használata leginkább a ->**nemzetközi magánjog**tól való megkülönböztetés igényével magyarázható, és helyenként – például a francia nyelvű szakirodalomban – nagyfokú következetességről tanúskodik. Az Állandó Nemzetközi Bíróság a következő módon határolta el a nemzetközi jogot és a nemzetközi magánjogot:

[13] „Bármilyen szerződés, amely nem a nemzetközi jog alanyainak minőségében [eljáró] Államok közötti szerződés, valamelyik ország belső jogán alapul. Az a kérdés, hogy ez a jog melyik, képezi azon jogág tárgyát, amelyet napjainkban általában nemzetközi magánjogként vagy a kollíziós jog tanaként írnak le. Ennek a szabályai közősek lehetnek számos Államban, és akár nemzetközi egyezményekkel vagy szokásokkal is létrehozhatók, és az utóbbi esetben az Államok közötti kapcsolatokat szabályozó igazi nemzetközi jog jellegével bírhatnak. De ezen kívül, úgy kell tekinteni, hogy ezek a szabályok a belső jog részét képezik.”^[22]

[14] Noha a nemzetközi jog és a nemzetközi magánjog az elmélet szintjén könnyen elhatárolható, a különböző elnevezések sajátos használata és az alternatív rendszerezési módszerek számottevő mértékben megnehezíthetik a tisztánlátást. Így például léteztek és léteznek olyan elképzelések, amelyek a „nemzetközi közjogot” és a „nemzetközi magánjogot” az egységesen és tágan értelmezett „nemzetközi jog”^[23] vagy a „transznacionális jog” elnevezés alatt tárgyalják.^[24] Nyugodtan kijelenthető azonban, hogy a kortárs hazai terminológiában a nemzetközi közjog és a nemzetközi jog megegyező jelentést hordoznak és szabadon felcserélhetők. Mindkét kifejezés folyamatos használatban van, szakirodalmi művekben és intézménynevekben egyaránt fellelhetők, ám az utóbbi láthatóan

elterjedtebb és népszerűbb.

3. Tárgy és célok

[15] Legáltalánosabb megfogalmazása szerint a nemzetközi jog tárgyának a „nemzetközi kapcsolatok” tekinthetők. Ez a kifejezés szinte kezelhetetlenül tág, ezért a tartalma pontosításra szorul. Mivel a nemzetközi jog nem képes és nem is lehet képes a nemzetközi közösség életének teljes körű szabályozására, ez a tartalom a jelen kontextusban több ponton is beszűkül. Mindenekelőtt kizárólag olyan kapcsolatok képezik nemzetközi jogi szabályozás tárgyát, amelyek a nemzetközi jog alanyai között állnak fenn. Ezek az érintkezések mindössze meghatározott hányadát teszik ki a nemzetközi élet különböző szereplői által létesített és ápoltt kapcsolatok sokszínű és szövevényes rendszerének. Megjegyzendő, hogy ha a nemzetközi élet egy szereplőjének helyzete vagy kapcsolattartása nemzetközi jogi szabályozás tárgyává válik, és ekként nemzetközi jogok és/vagy kötelezettségek hordozója lesz, az adott szereplő a nemzetközi jog alanyai közé emelkedik. Noha az alanyok illetén bővülésére ritkán kerül sor, számos példa szolgál a jelenség szemléltetésére.^[25]

[16] A nemzetközi jog alanyai közötti kapcsolatok túlnyomó többségét mennyiségileg az államok közötti kapcsolatok alkotják. Fontos tudni azonban, hogy az államok érintkezései nem tartoznak teljes egészében a nemzetközi jog szabályozási körébe. Kizárólag olyan kapcsolatok bírnak itt jelentőséggel, amelyeket az államok a ->szuverenitás birtokosaiként, főhatalmuk gyakorlása során létesítenek és ápolnak – a magánjogi jellegű viszonyaik kívül esnek ezen a körön (->az állam magánjogi jogalanyisága).^[26] Érdekes sajátossága továbbá a tárgyalt kapcsolatoknak, hogy folyamatos kölcsönhatásban állnak a nemzetközi jogi szabályozással. Ez a kétirányú és kölcsönös egymásra hatás különösen annak köszönhető, hogy a nemzetközi jog alanyai között fennálló kapcsolatok túlnyomó többségét alkotó állami magatartások bizonyos megnyilvánulási formái, a nemzetközi szokásjog egyik komponenseként, alkalmasint jogot keletkeztető tényezők lehetnek.

[17] A nemzetközi kapcsolatok szabályozását meghatározott célok vezérik (->a jog társadalmi funkciói). Ezek a szabályozási célok a nemzetközi jogalkotásban közreműködő szereplők helyzetének, érdekeinek és értékeinek megfelelően alakulnak, és a nemzetközi jog rendszerének minden egyes eleménél kimutathatók. Ha a nemzetközi jogot a maga teljességében szemléljük, a célok komplex és többretegű hálózata fedezhető fel. Ebben a hálózatban az idő múlásával – a nemzetközi jogfejlődés hatására – figyelemre méltó terjedelmi és hangsúlybeli eltolódások mehetnek végbe. Ilyen változásnak tudható be például korunk „emberközpontú megközelítése”, amely, kihívást intézve az állami szuverenitás évszázadokon át tartó egyeduralma ellen, az egyén helyzetét és védelmét középpontba helyező szemlélet meghonosítására törekszik. Ne feledjük, hogy a nemzetközi jog sajátosságai folytán bármilyen érdemi hangsúlybeli eltolódás csak az államok akaratával egyező módon valósulhat meg. Értelemszerűen a nemzetközi jogtudomány nagy paradigmaváltásai is ilyen fordulatokkal függenek össze.

[18] Napjainkban a nemzetközi jog főbb céljai és funkciói között a következőket szokás megemlíteni: a rendezett együttélés biztosítása, a nemzetközi rend megszilárdítása és a nemzetközi kapcsolatok stabilizálása, a nemzetközi hatalmi egyensúly megőrzése, az államok közötti egyenlőtlenségek mérséklése, kapcsolat létesítése a nemzeti jogrendszerek között, a politikai kultúra közvetítése és elfogadtatása, az emberi jogok védelme és előmozdítása, a nemzetközi szocializáció elősegítése és a kívánatos magatartási minták meghatározása, a közös nyelvezet és hivatkozási alap biztosítása, a nemzetközi jogalkotási és döntéshozatali eljárások szabályozása, a nemzetközi döntések végrehajtásának biztosítása, valamint a nemzetközi viták megelőzése és békés rendezésének elősegítése.^[27] Egyes szerzők egyenesen az emberiség túlélésének zálogaként látatják a nemzetközi jogot.^[28] Kétségkívül nemes és létfontosságú célkitűzések határozzák meg tehát a nemzetközi jog rendszerét. Horderejük magyarázatul szolgálhat azon kritikák heveségére is, amelyek olykor a sikeres megvalósításuk elmaradását kísérik.

4. Sajátosságok

[19] Ha lényegi tulajdonságait egybevetjük az állami jogrendszerek jellemzőinek absztrahálása nyomán, a ->[jogrendszer](#) egyfajta ideáltípusaként nyert „belső jog” kategóriájával,^[29] nyilvánvalóvá válik, hogy a nemzetközi jog számos sajátos vonást hordoz. Mielőtt azonban rátérnénk a nemzetközi jog sajátosságainak áttekintésére,^[30] feltétlenül szemügyre kell venni a kérdéses sajátosságok forrásaként azonosítható körülményeket. Ezek a körülmények a nemzetközi közösségben rejlenek – abban a szinten sajátos közösségben, amelynek rendezett együttélését a nemzetközi jog hivatott biztosítani. Mivel a „nemzetközi közösség” kifejezés számos jelentéssréteggel bír, a fogalom pontos tartalmának feltárása és helyes használata olykor komoly nehézségekbe ütközik. Legtágabb értelemben véve a nemzetközi közösség egyaránt magában foglalja például az államokat, a nemzetközi szervezeteket, a nem kormányközi szervezeteket, a multi-/transznacionális vállalatokat, a nagy egyházakat, a nemzeteket, a népeket, az egyént, az emberiséget és a médiát. Megfigyelhető, hogy ebben a megközelítésben nemzetközi jogalanyisággal nem rendelkező szereplők is a nemzetközi közösség tagjaiként nyerneknak említést. Nemzetközi jogalanyisággal az államok, a ->[nemzetközi szervezetek](#), az egyén (->[az emberi jogok univerzális védelme](#), ->[az emberi jogok regionális védelme](#), ->[kisebbségek nemzetközi jogi helyzete](#), ->[menekültek](#), ->[nemzetközi büntetőbírászkodás](#)) és a különleges jogalanyok rendelkeznek (->[a nemzetközi jog különleges alanyai](#)). Ez a parttalanul tág értelmezés tehát aligha mozdítja elő a nemzetközi jog sajátosságainak megismerését és megértését. Legszerűbb értelemben véve, hosszú történelmi fejlődés eredményeként, a nemzetközi közösség az államok összességéeként határozható meg, amit a különböző források, szükség esetén, a kifejezés elején elhelyezett „államok” szóval nyomatékosítanak. Ez utóbbi formájában találkozhatunk a kifejezéssel például a szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezményben.^[31] Megkönnyítendő a nemzetközi jog sajátosságainak áttekintését, a nemzetközi közösség fogalmát a továbbiakban ebben a szűkebb értelemben használjuk.

[20] A nemzetközi közösség legfőbb sajátossága, hogy a meglehetősen csekély számú, alig kétszáz entitást számláló tagságát szuverén, egymással jogilag egyenlő államok alkotják (->[az államok szuverén egyenlősége](#)). Minthogy az ember által alkotott politikai szerveződés csúcán a szuverén állam helyezkedik el, egy államok feletti államként leírható „szuperállam” soha nem jött és nem is jöhet létre. Ha egy vagy több állam felett megszilárdulna egy másik szuverén hatalom, nem egy államok feletti állam alakulna ki, hanem az előbbieket szuverenitásának megszűnésével párhuzamosan egyszerűen egy új állam keletkezne. Még egy szupranacionális szervezet (->[az Európai Unió intézményei](#)) sem tekinthető „szuperállami” képződménynek, hiszen a tagállami hatáskörök átruházása nem visszafordíthatatlan folyamat.^[32] Ugyanígy az államok szuverén egyenlőségének köszönhető, hogy a nemzetközi közösség – bár néhány területen a szerveződés bizonyos formáit mutatja – alapvetően decentralizált; nem alakultak ki és váltak szét benne a belső jogból ismert, egymást ellenőrző és ellensúlyozó, független hatalmi ágak: a törvényhozó hatalom, a végrehajtó hatalom és az igazságszolgáltatás (->[hatalommegosztás](#)). Megemlítené továbbá, hogy a nemzetközi közösségben a kohézió foka alacsony és a tagság szolidaritása korántsem feltétlen. Egyéni érdekek vezérelnek az államok magatartását a nemzetközi szinten, és a köztük fennálló jogi egyenlőségtől függetlenül, érintkezéseik során meghatározó szerepet kapnak a hatalmi és egyéb különbségek.

[21] Köztudomású, hogy az állam belső szférájában a ->[jogalkotás](#) a jog címzettjeitől elkülönült, kifejezetten ilyen hatáskörrel felruházott szervek feladata. Ebben a szférában a jog címzettjei alárendelt pozíciót foglalnak el a jogot számukra alkotó szervekhez képest, így a belső jogi szabályozás hagyományosan szubordinatív/alárendelő jelleget ölt. Ennek megfelelően a belső jogot alkotó szerveknek lehetőségük nyílik a társadalmi viszonyok túlnyomó többségének egy koherens és zárt rendszer keretében történő szabályozására. Maguk a jogalkotó szervek is eltérő pozíciókat foglalnak el a hatalommegosztás intézményi rendszerében, amelynek leképezéseként az általuk kibocsátott ->[jogforrások](#) szigorú hierarchiába rendeződnek. Ez a hierarchia létfontosságú az állami jogrendszerek koherenciájának megőrzése és a normák kollíziójának kiküszöbölése szempontjából. Mivel a nemzetközi közösségben, annak sajátosságai folytán, nem találkozhatunk külön jogalkotó

szervekkel, a nemzetközi jog alkotója és címzettje azonos: némi leegyszerűsítéssel a nemzetközi jogot döntően az államok alkotják önmaguk számára. Kilenc évtizeddel ezelőtt az Állandó Nemzetközi Bíróság ezt a következőképpen fogalmazta meg:

A nemzetközi jog a független Államok közötti kapcsolatokat szabályozza. Az Államokat kötelező jogi szabályok tehát egyezményekben vagy jogelvek kifejeződéséként általánosan elfogadott szokásokkal kifejezésre jutó saját szabad akaratukból erednek, és eme egymás mellett létező független közösségek közötti kapcsolatok szabályozásának céljából vagy a közös célok elérésének szándékával jöttek létre.^[33]

[22] Hangsúlyozandó, hogy napjainkban ez a megállapítás, amely az államokat a nemzetközi jog kizárólagos jogalkotóiként tünteti fel, már némiképp leegyszerűsíti a valóságot.^[34] Mint ez a fogalom meghatározásából is kitűnik, az államok mellett más szereplők – nemzetközi szervezetek és egyes különleges jogalanyok – szintén tevékenyen közreműködnek a nemzetközi jog szabályainak létrehozásában. Mindazonáltal az érintett szereplők nemzetközi jogalkotásban való közreműködési képességének hátterében könnyen felfedezhető az államok akarata, ráadásul a közreműködésükkel létrehozott szabályok mennyisége mindössze kis hányadát teszi ki a nemzetközi jog rendszerének. Ennek tükrében talán megengedhető, hogy a nemzetközi jog sajátosságainak feltárásánál elsődlegesen az államok jogalkotói szerepére koncentráljunk.

[23] Maga a nemzetközi jogalkotás többnyire körülményes és hosszadalmas folyamat, amelynek eredményét nagyban befolyásolhatják a közreműködő államok között feszülő hatalmi és egyéb különbségek. Különböző jogalkotási eljárások léteznek, és ezek különböző alaki jogforrásokat eredményeznek. Ha a nemzetközi jog forrásait kívánjuk számba venni, kézenfekvő kiindulási pontot nyújt a Nemzetközi Bíróság Statútuma/Alapszabályai:

A Bíróság, amelynek az a feladata, hogy az eléje terjesztett jogvitákat a nemzetközi jog alapján döntse el, eljárása során a következő forrásokat alkalmazza:

- a) azokat az általános vagy különös nemzetközi egyezményeket, amelyek a vitában álló Államok által kifejezetten elismert jogszabályokat állapítanak meg;
- b) a nemzetközi szokást, mint a jog gyanánt elismert általános gyakorlat bizonyítékát;
- c) a civilizált nemzetek által elismert általános jogelveket;
- d) az 59. cikk rendelkezéseinek fenntartása mellett a bírói döntéseket és a különböző nemzetek legkiválóbb publicistáinak tanítását, mint a jogszabályok megállapításának segédeszközeit.^[35]

[24] Megfigyelhető, hogy a rendelkezés nem csak nemzetközi jogforrásokat nevesít, amit a bevezető mondatban a „jog” előtag nélkül álló „forrás” szó is hatásosan érzékeltet. Míg a felsorolásban a ->nemzetközi szerződések, a ->nemzetközi szokásjog és az általános jogelvek (->a civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek) a nemzetközi jog forrásaiként, addig a bírói döntések (->nemzetközi bíróságok döntései) és ->a különböző nemzetek legkiválóbb publicistáinak/tudósainak tanítása a nemzetközi jog megismerésének „segédeszközeiként” jelennek meg. Nem szerepel azonban a katalógusban két további forrása a nemzetközi jognak: a nemzetközi szervezetek kötelező erejű határozatai (->nemzetközi szervezetek határozatai) és ->az államok egyoldalú aktusai. E hiányosság magyarázata alighanem a szövegtörténetben keresendő. A Nemzetközi Bíróság Statútumának tárgyalt rendelkezése az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumában foglalt hasonló rendelkezés^[36] alapulvételével született meg a második világháború végén. Mintaként szolgál elődje pontosan negyedszázaddal korábban keletkezett – egy olyan korszakban, amikor a felsorolásból hiányzó két jogforrás felemelkedése korántsem volt egyértelmű vagy előrelátható.

[25] Másféle szabályok is szerepet kapnak az államok magatartásának alakításában. Ebben a körben említhetők például a *soft law* (puha jog) előírások, amelyek úgy gyakorolnak számottevő hatást a nemzetközi közösség életére, hogy nélkülözik a kötelező erőt, nem öltenek elismert jogforrási formát, ennél fogva nem képezik részét a nemzetközi jog rendszerének. (Másik lehetséges értelme szerint a *soft law* kategóriáját az elismert jogforrási formát öltő, de általánosságuk vagy homályosságuk folytán kikényszeríthetetlen szabályok alkotják. Mérsékelt -> **normativitásuk** ellenére ezek a szabályok magától értetődően a nemzetközi jog részét képezik.^[37]) Következésképpen és készséggel tiszteletben tartják az államok a nemzetközi udvariasság (*comitas gentium, courtoisie*) elvárásait is, amelyek hatására a nemzetközi kapcsolatok egyes területein – például a diplomáciai érintkezéseik (-> **diplomáciai kapcsolatok**) során – meghatározott magatartási mintákat követnek. Mivel ezt bármilyen jogi meggyőződés hiányában teszik, a nemzetközi udvariasság elvárásai szintén nélkülözik a kötelező erőt, nem öltenek elismert jogforrási formát és nem képezik részét a nemzetközi jog rendszerének.^[38]

[26] Noha a nemzetközi jogban számos gondosan kidolgozott előírással találkozhatunk, a szabályozás kimunkáltsága – az államok közös nevezőre hozandó heterogén érdekei miatt – általában elmarad a belső jogban tapasztalható részletességtől. Ebben a nemzetközi jog íratlan forrásainak nagyobb súlya és aránya is közrejátszik. Eltérően a társadalmi viszonyok túlnyomó többségének szabályozására alkalmas, koherens és zárt rendszerként ábrázolható belső jogtól, a nemzetközi jog nem képes és nem is lehet képes a nemzetközi közösség életének teljes körű szabályozására. Egy nemzetközi jogi norma akkor jöhet létre, ha az egyéni érdekek által vezérelt államok egyetértéssel a szabályozás szükségességében és tartalmában, így a nemzetközi jog nem terjed ki a nemzetközi kapcsolatok teljes egészére: szabályai sporadikusak és autonóm jellegűek. Nagy a valószínűsége a (jog)hézagok előfordulásának is.^[39] Minthogy az államok egyetértése elengedhetetlen feltétele a nemzetközi jogi normák létrejöttének, hagyományosan a közösség szemében nemkívánatos magatartásokat tiltó és az egyéni érdekeket hátrányosan nem érintő, politikailag semleges vagy technikai jellegű előírások megalkotása bizonyul a legkevesebb kihívással járó feladatnak. Érzékeny kérdésekben a jogalkotási folyamat megkezdése, észszerű időn belül való kiteljesedése és sikere még abban az esetben sem garantálható, ha az államok egyébként egyetértéssel a szabályozás szükségességében. Ennek ellenére a nemzetközi jog szabályozási köre folyamatosan bővül.^[40] Ez az olykor koordinálatlan terjeszkedés – a szabályok sporadikus és autonóm jellegéből adódóan – szabályozási, intézményi és gyakorlati téren is töredezettséget idéz elő. Ezt a jelenséget a szakirodalom a nemzetközi jog fragmentációjának nevezi.^[41]

[27] Mivel a nemzetközi jog elsődleges jogalkotóiként az államok szuverének és egymással jogilag egyenlők, a nemzetközi jognak kizárólag azok a szabályai kötelezik őket, amelyek létrehozásában közreműködtek, vagy ha nem, azok kötelező hatályát utóbb magukra nézve elismerték. Ily módon a nemzetközi jog egyetlen államot sem kötelezhet akarata ellenére, az állami szuverenitás korlátozása nem vélelmezhető,^[42] és a nemzetközi jogalkotásban többnyire nem érvényesül a demokratikus többségi elv (-> **demokrácia**).^[43] Ezt bizonyítja például a nemzetközi szerződések jogában a *pacta tertiis nec nocent nec prosunt* elve, amelynek értelmében „[a] szerződés harmadik állam számára – annak beleegyezése nélkül – sem kötelezettségeket, sem jogokat nem hoz létre”.^[44] Egy állam szempontjából a más államok által kötött szerződés *res inter alios acta*. Példaként említhető továbbá a nemzetközi szokásjog területéről a *persistent objector* intézménye, amely kizárja a szokásjogi szabály érvényesülését azon állam vonatkozásában, amelyik a szabály kialakulásának időszakában kifejezetten és kitartóan tiltakozott ellene.^[45]

[28] Hasonlóan az államok szuverén egyenlőségéből következik, hogy a nemzetközi jogi szabályozás, a szubordinatív belső jogtól eltérően, mellérendelő/koordinatív jellegű, és nélkülözi a belső jogi értelemben vett hierarchiát. Lévéen a nemzetközi jogot alkotó államok egymással jogilag egyenlők, az általuk létrehozott szabályok is szükségképpen azok. Függetlenül a szabályokat alkotó államok körétől és számától, a szabályok létrejöttének időpontjától, a szabályok konkrét tartalmától és jelentőségétől és a szabályokat kifejezésre juttató jogforrási formától, a nemzetközi jog rendszerében nem létezik az állami jogrendszereket jellemző hierarchia. Léteznek azonban olyan normák és normacsoportok,

amelyek kiemelkedni látszanak a nemzetközi jog szabályai közül és egyfajta hierarchia képzetét keltik. Ebben a körben szokás említeni például a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igényelő szabályait (*ius cogens*, „kógens szabályok”, „imperatív szabályok”);^[46] ->az államok nemzetközi jogi felelőssége, ->nemzetközi szerződések) és az ->Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) Alapokmányát.^[47] Még ha ezek a normák és normacsoportok tartalmuknál vagy természetüknél fogva kitüntetett helyet foglalnak is el a nemzetközi jogban, ez aligha hasonlítható a belső jogi értelemben vett hierarchiához. Ebből kifolyólag a nemzetközi jogban nagyobb a kollíziók előfordulásának valószínűsége, mint az állami jogrendszerekben.

[29] Érdekes sajátosságokat mutat a nemzetközi jog alkalmazása is (->jogalkalmazás). Míg az állam belső szférájában a jogi normák absztrakt tételeinek konkrét és egyedi esetekre való alkalmazása erre hivatott jogalkalmazó szervek útján, szigorú és részletes eljárási szabályok keretei között, a *nemo iudex in sua causa* elvével összhangban történik, addig a nemzetközi közösségben mindez csak nyomokban érhető tetten. Főszabály szerint a nemzetközi jog alkalmazását maguk az államok végzik, ami kétségkívül különös helyzetet eredményez: a nemzetközi közösségben a jogalkotó, a jogalkalmazó és a jog címzettje azonos. Mivel ez a közösség nem rendelkezik centralizált jogalkalmazói apparátussal, a nemzetközi jog érvényre juttatását – az önszegély elvének megfelelően – maguk az államok végzik; itt tehát nem érvényesül a régi követelmény, amely szerint „senki sem lehet bíró a saját ügyében”. Természetesen régóta létezik a ->nemzetközi bíráskodás intézménye,^[48] és számottevő eredményeket ért el a nemzetközi ->viták békés rendezése terén,^[49] ám mindent egybevetve a különböző bírói fórumok szerepe a nemzetközi jog alkalmazásában marginális. Ez elsősorban annak tudható be, hogy egy állandó vagy választott nemzetközi bírói testület kizárólag akkor képes eljárni és kötelező erejű döntést hozni egy vitás kérdésben, ha ehhez az érintett államok valamilyen formában a hozzájárulásukat adták.^[50] Egy szuverén állam felett annak beleegyezése nélkül egyetlen bíróság sem ítélezhet. Ez a körülmény semmilyen formában nem érinti a nemzetközi jog tiszteletben tartásának követelményét, a nemzetközi jogsértésekért viselt felelősséget és a viták békés rendezésének elvét.^[51] Megemlíthető továbbá, hogy a nemzetközi jogban nem létezik precedensrendszer, és nem érvényesül a *stare decisis* elve (->precedens). Ennek ellenére a nemzetközi bíróságok ítélkezési gyakorlatában nagyfokú következetesség tapasztalható, és egyes fórumok döntései olyan nagy tekintéllyel bírnak, amelynél fogva a konkrét ügy keretein kívül is éreztethetik hatásukat^[52] és előmozdíthatják a nemzetközi jog fejlesztését.^[53]

[30] A nemzetközi jogban nincs centralizált szankciórendszer. Ily módon a nemzetközi jog megsértéséért (->az államok nemzetközi jogi felelőssége) a sértett állam rendszerint maga vesz elégtételt, és az önszegély elvének megfelelően maga állapít meg és alkalmaz szankciót – az általános nemzetközi jog szerint retorziót vagy represszáliát – az őt ért sérelemre válaszul (->szankciók).^[54] Lépésének célszerűségét, természetét és hatékonyságát azonban nagyban befolyásolják az államok között feszülő hatalmi és egyéb különbségek. Mivel szankciórendszere az önszegély elvén működik, a nemzetközi jog a belső jog hajnalára emlékeztet: egy olyan időszakot idéz, amikor a centralizált, az erőszak legitím monopóliumával rendelkező államhatalom még a megszüllés fázisában volt. Hans Kelsen ezért jellemezte a nemzetközi jogot „primitív jogrendként”.^[55] Még az ENSZ Biztonsági Tanácsa által elrendelt nem fegyveres és fegyveres kényszerintézkedések sem azonosíthatók a belső jogból ismert közhatalmi szankciókkal^[56] – legfeljebb azok távoli analógiájaként nyerhetnek említést. Megjegyzendő, hogy – értelmezés függvényében – ezek a kényszerintézkedések egyaránt kezelhetők politikai intézkedésként és szankcióként.^[57] Felmerül tehát a kérdés: ha a Biztonsági Tanács, szinte korlátlan mérlegelési szabadságát gyakorolva, egy a nemzetközi békét és biztonságot veszélyeztető, ám a nemzetközi jog alapján jogszerű magatartás elfojtása érdekében lép fel, a tényleges jogsértés hiányában alkalmazott kényszerintézkedés egyáltalán szankciónak minősíthető-e.

[31] Helytelen lenne azt feltételezni, hogy szankciórendszerének fejletlensége miatt a nemzetközi jog gyakrabban szenved sérelmet, mint a belső jog. Ezt az empirikus tapasztalatok sem támasztják alá: „majdnem minden nemzet majdnem mindig betartja a nemzetközi jog majdnem minden elvét és majdnem minden kötelezettségét”.^[58] Bármilyen különösnek is tűnik, az államok általi önkéntes és

jóhiszemű jogkövetés és a közöttük fennálló reciprocitás rendszerint elegendő a nemzetközi jog szabályainak érvényre juttatásához. Lényegi tulajdonságaiból adódó korlátai között és a belső joghoz képest szerényebb hatékonysággal (->a jog érvényesülése és hatékonysága), de a nemzetközi jog vitathatatlanul működik. Ugyanakkor azt sem szabad elfeledni, hogy ha a nemzetközi jog súlyos sérelmet szenved és államok feszülnek egymásnak, a következmények olykor minden képzeletet felülmúlóan pusztítóak lehetnek.

5. Jogi jelleg és alapok

[32] Minthogy szinte minden lényegi tulajdonságában különbözik a kétségtől jognak tekinthető belső jogtól, a történelem folyamán számos szerző hangoztatta fenntartásait a nemzetközi jog létezésével vagy jogi jellegével kapcsolatban.^[59] Nézeteik besorolása azonban nem mindig egyértelmű. Kifejezetten tagadta a nemzetközi jog létezését Thomas Hobbes^[60] és Samuel Pufendorf^[61] – mindketten feloldották azt a természetjog rendszerében. Évszázadokkal később, eltérő megfontolások nyomán, nagyjából hasonló eredményre jutott például Adolf Lasson^[62] és Maximilian Anton von Seydel.^[63] Mindemellett a nemzetközi jog létezésének tagadása alkalmanként a legmagasabb kormányzati körökben is megjelent,^[64] és a nemzetközi jogot a látszólagos hatástalansága alapján megítélő közvélemény szintén hajlamos erre az álláspontra helyezkedni. Más szerzők a nemzetközi jog jogi jellegét tagadták. Messze legnagyobb hatású képviselőjük John Austin, aki a nemzetközi jogot – mondván, az ténylegesen nem jog – a „pozitív morál” kategóriájában helyezte el.^[65] Ez a nézet a hazai szakirodalomban is teret nyert: Marton Géza „a kultúremberség egyetemét átfogó morál, egy világpolitikai morál parancsai”,^[66] Somló Bódog „a címzettek hozzájárulásától függő [...] lehetőség, jámbor óhaj, tanács” képében látta a nemzetközi jogot.^[67] Megjegyzendő, hogy a nemzetközi jogot egyfajta „külső államjogként” kezelő korabeli német szerzőket sem választotta el sok a nemzetközi jog tagadásától, hiszen látványosan mellőzték annak egyik legalapvetőbb sajátosságát, a két vagy több állam általi közös jogalkotás tényét.^[68] Napjainkra a nemzetközi jog létezésének vagy jogi jellegének tagadása, amelyet olykor „nemzetközi jogi nihilizmusnak” is neveznek, már elavult és tarthatatlan elméletté vált. Ennek bizonyításához elegendő egy pillantást vetni a nemzetközi közösség életére: az államok a nemzetközi szinten és saját belső szférájukban egyaránt jogként használják és hivatkoznak a nemzetközi jogot.

[33] Ha elfogadjuk a nemzetközi jog létezését és jogi jellegét, magától értetődően merülnek fel a kérdések: Mi a nemzetközi jog alapja? Honnan ered a nemzetközi jog kötelező ereje? Ezek a kérdések már régóta foglalkoztatják számos tudományág – köztük a filozófia, a jogtudomány, a gazdaságtudomány, a politikatudomány és a szociológia – képviselőit, és a napvilágot látott nézetek különböző elméleti irányzatok/iskolák kialakulását eredményezték. Minden egyes elképzelés bemutatására nem nyílik lehetőség, ezért mindössze néhány kiemelkedően fontos irányzat és szerző felsorolására szorítkozunk. Röviden összefoglalva: például a természetjogi irányzat a természet egyetemes és örök törvényeiből (Francisco de Vitoria,^[69] Francisco Suárez^[70]) (->természetjogtanok), a voluntarista irányzat az állam önkorlátozásából (Georg Jellinek^[71]) vagy az állami akaratok összefolyásából (Heinrich Triepel^[72]) (->jogpozitivizmus), a normativista irányzat az érvényesség végső forrásaként feltételezett alpnormából (Dionisio Anzilotti,^[73] Hans Kelsen^[74]) (->a Tiszta Jogtan jogelmélete), a szociológiai irányzat az emberi közösségekben szükségképpen kialakuló együttélési szabályokból (Georges Scelle^[75]) (->jogszociológia), a klasszikus marxista/szocialista irányzat az antagonisztikus osztályellentétekből, az együttműködés szükségességéből, az államok újraértelmezett megegyezéséből vagy a proletár/szocialista internacionalizmusból (Jevgenij B. Pasukanisz,^[76] Jevgenij A. Korovin,^[77] Grigorij I. Tunkin^[78]) (->szocialista jog), míg a politikaorientált irányzat a döntéshozatali folyamatból (Harold D. Lasswell, Myres S. McDougal, W. Michael Reisman^[79]) próbálta levezetni a nemzetközi jog létrejöttét és kötelező erejét. Ezzel szemben a kritikai jogi iskola (->Critical Legal Studies) hasztalannak tekinti a nemzetközi jog általános elméletének megalkotását célzó törekvéseket, és helyette a nemzetközi jog hiányosságaira, következtelenségeire és problémáira kívánja felhívni a figyelmet (Philip Allott,^[80] David Kennedy,^[81] Martti Koskenniemi^[82]). Ezek az

irányzatok nem képeznek megbonthatatlan egységet, kisebb vagy nagyobb elméleti áramlatokra tagolhatók, és olykor szorosan összefonódnak a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásával. Különbségeik ellenére azonban létezik egy közös vonásuk: egyik sem képes kielégítő magyarázattal szolgálni a nemzetközi jog alapját illetően.

[34] Ha elfogadjuk a nemzetközi jog létezését és jogi jellegét, szükségképpen felmerül a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának kérdése is. Ez a kérdés már több mint egy évszázada készteti magyarázatok keresésére és nézeteik ütköztetésére az alkotmányjog és a nemzetközi jog tudományának képviselőit. Megválaszolása az elméletben különböző iskolák kialakulását (->a nemzetközi jog és a belső jog viszonya) és a gyakorlatban különböző alkotmányos megoldások kialakítását eredményezte (->a nemzetközi jog és a belső jog viszonya).

6. Rendszerezés

[35] A nemzetközi jog szabályai többféle szempont mentén rendszerezhetők. Ez a kérdés már régóta a nemzetközi jog tudományának napirendjén szerepel,^[83] és állandó aktualitást kölcsönöz neki a szabályozási kör folyamatos bővülése. Kezdetben a szuverének közötti kapcsolatok szabályozását a természetjog és a népek joga/nemzetközi jog rendszerében helyezték el. Később a klasszikus nemzetközi jogot két nagy részre osztották: a „háború jogára” és a „béke jogára” (->az erőszak tilalma). Ha az államok háborúban álltak egymással, kapcsolataikat a „háború joga” rendezte. Ha nem álltak háborúban egymással, közöttük a „béke joga” volt alkalmazandó. Mindez már a múlt. Napjainkban többnyire a kötelezett államok száma alapján kategorizáljuk a nemzetközi jog szabályait. Ily módon különbséget lehet tenni az „egyetemes/univerzális/általános nemzetközi jog”, a „partikuláris nemzetközi jog”, a „regionális nemzetközi jog” és a „bilaterális/kétoldalú nemzetközi jog” szabályai között. Ha a nemzetközi jogi szabály az államok nemzetközi közösségének minden vagy majdnem minden tagját kötelezi, az egyetemes nemzetközi jogba tartozik. Ha az egyetemesség szándéka nélkül kötelezi az államok egy meghatározott csoportját, a partikuláris nemzetközi jog részét képezi. Ha a kötelezett államok csoportja egyazon földrajzi régióban helyezkedik el, a szabály a sajátos helyi értékek és érdekek kifejezésre juttatására alkalmas regionális nemzetközi jog keretében tárgyalandó. Ha a szabály két állam között jön létre, a bilaterális nemzetközi jog körébe esik. Mennyiségileg egyébként a kétoldalú szabályok teszik ki a nemzetközi jog rendszerének legnagyobb hányadát.^[84] Nagy általánosságban megállapítható az említett kategóriákról, hogy a kötelezett államok számának emelkedésével mérséklődik a szabályozás részletessége és növekszik az íratlan jogforrások aránya.

[36] Különbséget lehet tenni a „materiális nemzetközi jog” és a „formális nemzetközi jog” között. Míg az előbbi az államok közötti kapcsolatokat rendező szabályokat, addig az utóbbi – bármilyen tartalmi kötöttség nélkül – az államok által a nemzetközi jog alapján létrehozott szabályokat foglalja magában. Nyilvánvaló, hogy a két kategória nem azonos egymással: a formális nemzetközi jogban olyan szabályok is helyet kapnak, amelyek államon belüli viszonyokat rendeznek. Így például a diplomáciai érintkezések szabályozását a materiális nemzetközi jog, az állampolgárság és a hontalanság szabályozását (->állampolgárság) a formális nemzetközi jog körében kellene elhelyezni.^[85] Manapság ezzel a megoldással már ritkán találkozhatunk. Szintén különbséget lehet tenni a nemzetközi jog „általános része” és „különös része” között. Ilyen rendszerezés a belső jogban is tetten érhető. Elnevezésével összhangban az általános rész a nemzetközi jog absztrakt sajátosságaival és alapvető intézményeivel, a különös rész a nemzetközi kapcsolatok konkrét területeinek szabályozásával foglalkozik.^[86] Felelősségi jogi kontextusban meg szokás különböztetni a nemzetközi jog „primer” és „szekunder” szabályait: a primer szabályok a nemzetközi jogalanyok jogait és kötelezettségeit, a szekunder szabályok a primer szabályok megsértése esetén irányadó előírásokat tartalmazzák (->az államok nemzetközi jogi felelőssége).^[87] Megjegyzendő továbbá, hogy a nemzetközi jog szabályait tisztán tematikai alapon is rendszerezni lehet, noha egyes előírások esetében a határok elmosódnak és a kategorizálás kudarcra van ítélve. Ezzel a módszerrel határolhatók le a nemzetközi jog rendszerén belül az olyan területek, mint a nemzetközi szerződések joga, a nemzetközi szervezetek

joga vagy a fegyveres összeütközések joga (->a fegyveres összeütközések joga, nemzetközi humanitárius jog).

7. Korszakolás

[37] Hasonlóan minden más korszakoláshoz, a nemzetközi jog történetének szakaszokra tagolása is elismerten mesterséges és önkényes, mégis létfontosságú az ismeretek rendszerezéséhez és a fejlődés megértéséhez. Bár a nemzetközi jog történetében kétségkívül találhatók mérföldkövek, a módszerek különbözősége folytán egységes tudományos korszakolás nem áll rendelkezésre.^[88] Mielőtt azonban rátérnénk a példák bemutatására, tisztázni kell a nemzetközi jog keletkezésének időpontját. Kétféle megközelítés létezik: az egyik szerint a nemzetközi jog egyidős az államokkal, a másik szerint mindössze néhány száz éves múltra tekint vissza.^[89] Ha a nemzetközi jogot egyidősnek tekintjük az államokkal, létrejötté az első szervezett politikai közösségek felemelkedéséhez és kapcsolatainak kialakulásához köthető. Ez esetben a nemzetközi jog keletkezésének helyeként – a régészet és a történettudomány jelenlegi állása szerint – az ókori közel-keleti térség határozható meg. Ha a nemzetközi jogot a későbbi korok termékének tekintjük, az államok felemelkedése és kapcsolatainak kialakulása önmagában véve nem elegendő a létrejöttéhez. Ehhez még egy feltétel szükséges: a modern értelemben vett szuverén államiság megjelenése. Ez esetben a nemzetközi jog néhány száz esztendővel ezelőtt, a XVI–XVII. század folyamán alakult ki, és keletkezésének helyeként az európai kontinens határozható meg. Ekkortájt született meg a nemzetközi jog tudománya is.

[38] Ha ez utóbbi álláspontra helyezkedünk, a nemzetközi jog létrejöttének kétszimbolikus időpontja is lehet: 1625 – Hugo Grotius *De iure belli ac pacis libri tres* (Három könyv a háború és a béke jogáról) című munkájának megjelenése,^[90] vagy 1648 – a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békeszerződések megkötése.^[91] Hangsúlyozandó, hogy a nemzetközi jog európai eredetének túlértékelése komoly kockázatokkal járhat, hiszen elterelheti a figyelmet a többi földrajzi régió és történelmi kor jogfejlődésének releváns eredményeiről. Nagyfokú módszertani tudatosság és megfelelően széles látókör kell ahhoz, hogy elkerüljük az európai központú gondolkodás buktatóit, és átfogó és helyes képet kapjunk a nemzetközi jog történetéről.^[92]

[39] Noha keletkezésének időpontja kapcsán megoszlanak a nézetek, abban konszenzus tapasztalható, hogy a második világháború végén – mélyreható tartalmi, strukturális és intézményi változásoknak köszönhetően – új korszak köszöntött be a nemzetközi jogban. Legegyszerűbben tehát a nemzetközi jog története két nagy korszakra osztható: az egyik a kezdetektől a második világháború végéig tartott, a másik a második világháború végétől napjainkig tart. Egységes elnevezéseik nem alakultak ki. Mindazonáltal a második világháború végéig tartó első korszak többnyire a „klasszikus nemzetközi jog”, míg a jelenleg is tartó korszak a „kortárs/modern nemzetközi jog” néven ismert.^[93] Mindkét korszaknak létezik az erőszak tilalmának kontextusában használt elnevezése is, amely a metonímia/szinekdoché eszközével, a háború aktuális nemzetközi jogi helyzetén keresztül ábrázolja a két időszakot: az első a *ius ad bellum* (háborúhoz való jog), a második a *ius contra bellum* (háború elleni jog) kora. Hazai terminológiai érdekesség, hogy Buza László a második világháború utáni korszakot „új szellemű nemzetközi jognak” nevezte el.^[94]

[40] Ennél egyszerűbb korszakolással aligha találkozhatunk; minden más módszer szükségképpen a komplexitás magasabb fokán áll. Kiemelendő ezek közül az a meglehetősen népszerű és elterjedt megoldás, amely a nemzetközi jog és a nemzetközi politikai rendszer közötti kohézió tükrében húzza meg a korszakok határait: középkor, spanyol kor (1494–1648), francia kor (1648–1815), brit kor (1815–1919), Nemzetek Szövetsége/két világháború közötti kor (1919–1944); ENSZ/amerikai és szovjet verseny, a harmadik világ felemelkedésének kora (1945–1989), egyetlen szuperhatalom kora (1989 után).^[95] Nagyobb történelmi lépték mellett is részben hasonló szakaszokra tagolja a nemzetközi jog történetét egy másik korszakolás: preklasszikus ókor, ógörög–perzsa kor, római–hellenisztikus kor, az ókor és a középkor átmeneti kora (400–800), korai és érett középkor (800–1300), késő középkor (1300–1500), spanyol korszak (1500–1648), francia korszak (1648–1815), angol korszak (1815–1914), a

két világháború időszaka (1914–1945), amerikai–szovjet korszak (1945–1991), az államok globális világának korszaka (1991 óta).^[96]

[41] Hazánkban érdekes szakirodalmi tendenciaként figyelhető meg, hogy a történeti munkák eltérő korszakolást alkalmaznak a nemzetközi jog és a nemzetközi kapcsolatok egyetemes és magyar történetének elkülönített tárgyalása során: a kétféle korszakolás között érdemi átfedés leginkább a XX. század kapcsán figyelhető meg.^[97]

8. A rovat szerkezete

[43] Az Internetes Jogtudományi Enciklopédia „Nemzetközi jog” rovata a terület szokásos tematikai tagolását követő szócikkekből épül fel. Mivel nem törekedhet a nemzetközi jog rendszerének átfogó bemutatására, a rovat az olvasók legszélesebb körének érdeklődésére számot tartó témák és a leggyakrabban felmerülő kérdések tárgyalására szorítkozik. Megkönnyítendő a tájékozódást, a rovat szerkezetéről a következőket érdemes tudni. Az ebben a rovatbevezető szócikkben foglalt általános elméleti alapvetés egyes megállapításait három kapcsolódó szócikk konkretizálja és részletezi (->a nemzetközi jog és a belső jog viszonya, ->az államok nemzetközi jogi felelőssége, ->szankciók), teljessé téve a rovat elméleti megalapozását.

[44] Külön szócikkek foglalkoznak a nemzetközi jog alanyai közül az államokkal (->állam), a nemzetközi szervezetekkel (->nemzetközi szervezetek) és a különleges jogalanyokkal (->a nemzetközi jog különleges alanyai). Megállapításait további szócikkek egészítik ki: az államok kapcsán önálló szócikkek tárgyalják az államok és a kormányok elismerését (->államelismerés és kormányelismerés) és az államnak a polgáraihoz fűződő viszonyát (->állampolgárság), míg a nemzetközi szervezetek kapcsán önálló szócikkek mutatják be a hazánk számára kiemelkedően fontos szervezeteket (->Egyesült Nemzetek Szervezete, ->Európa Tanács, ->Észak-atlanti Szerződés Szervezete, ->Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet). Fokozott jelentőségéhez mérten a szócikkek egy külön csoportja tekinti át az egyén nemzetközi jogi helyzetét és jogalanyiségének aktív (->az emberi jogok univerzális védelme, ->az emberi jogok regionális védelme, ->kisebbségek nemzetközi jogi helyzete, ->menekültek) és passzív oldalát (->nemzetközi büntetőbíráskodás).

[45] Nagy terjedelemben foglalkozik a rovat a nemzetközi jog forrásaival (->nemzetközi szerződések, ->nemzetközi szokásjog, ->a civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek, ->nemzetközi szervezetek határozatai, ->az államok egyoldalú aktusai) és megismerésének segédeszközeivel is (->nemzetközi bíróságok döntései, ->a különböző nemzetek legkiválóbb publicistáinak tanítása). Minden egyes forrásról és segédeszközzel önálló szócikk közöl ismertetést. Hasonló részletességgel mutatja be a rovat a nemzetközi jogrend alapjait képező, az államok baráti kapcsolatait és együttműködését szabályozó legfontosabb alapelveket is (->az államok szuverén egyenlősége, ->az erőszak tilalma, ->a beavatkozás tilalma, ->a viták békés rendezése, ->a népek önrendelkezési joga). A viták békés rendezésének elvéhez kapcsolódóan külön szócikk foglalkozik a nemzetközi viták bírói rendezésével (->nemzetközi bíráskodás). Megemlítendő, hogy bizonyos alapelvek tartalma értékes kiegészítést nyújthat a nemzetközi jog alanyairól szerzett ismeretekhez.

[46] Hagyományosan nagy érdeklődésre tartanak számot az államok érintkezéseit és tevékenységét békében és fegyveres összeütközések idején rendező szabályok. Ezek legfontosabb és legérdekesebb csoportjait szintén önálló szócikkek tárják az olvasók elé (->diplomáciai kapcsolatok, ->konzuli kapcsolatok, ->térség és terület a nemzetközi jogban, ->a fegyveres összeütközések joga, nemzetközi humanitárius jog, ->fegyverzetkorlátozás és leszerelés). Az Internetes Jogtudományi Enciklopédia „Nemzetközi jog” rovata a terület szokásos tematikai tagolását követő szócikkekből épül fel. Mivel nem törekedhet a nemzetközi jog rendszerének átfogó bemutatására, a rovat az olvasók legszélesebb körének érdeklődésére számot tartó témák és a leggyakrabban felmerülő kérdések tárgyalására szorítkozik. Megkönnyítendő a tájékozódást, a rovat szerkezetéről a következőket érdemes tudni. Az ebben a rovatbevezető szócikkben foglalt általános elméleti alapvetés egyes megállapításait három kapcsolódó szócikk konkretizálja és részletezi (->a nemzetközi jog és a belső jog viszonya, ->az

államok nemzetközi jogi felelőssége, ->szankciók), teljessé téve a rovat elméleti megalapozását.

9. JEGYZETEK

- [1] GAJZÁGÓ László: *A nemzetközi jog eredete, annak római és keresztény összefüggései, különösbbe a spanyol nemzetközi jogi iskola*, Budapest, Stephaneum, 1942, 63.
- [2] GAJZÁGÓ (1. j.) 67–68.
- [3] GAIUS: *Institutionum commentarii quattuor* (Institúciók, négy kommentár), I. 1. Idézett fordítását lásd *Gaius Institúciói: Négy kommentár (Kr. u. II. századból)*, ford. BRÓSZ Róbert, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2019, 11. Lásd még *Digesta*, 1.1.1.2, 1.1.1.4.
- [4] *Digesta*, 1.1.5, 50.7.18.
- [5] SULYOK Gábor: „Az általános jogelvek nemzetközi jogforrási jellegéről” *Közjogi Szemle* 2011/1, 31, 60. j.
- [6] Halikarnasszoszi DIONÜSZIOSZ: *Antiquitates Romanae* (Római régiségek), II. 72; Marcus Tullius CICERO: *De legibus* (A törvények), II. 21; Titus LIVIUS: *Ab Urbe condita* (A római nép története a város alapításától), I. 24, I. 32, IV. 30, IX. 5, XXX. 43, XXXI. 8, XXXVI. 3, XXXVIII. 46; Marcus Terentius VARRO: *De lingua Latina* (A latin nyelvről), V. 86. Lásd még David J. BEDERMAN: *International Law in Antiquity*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, 76–79, 194–196, 231–241.
- [7] Francisco de VITORIA: „Az indiánokról” in CSEJTEI Dezső – JUHÁSZ Anikó: *Amerika felfedezése és az új globális rend 2. Francisco de Vitoria és Juan Ginés de Sepúlveda írásai*, Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2004, 54.
- [8] Richard ZOUCHÉ: *Iuris et iudicii feccialis, sive, iuris inter gentes, et quaestionum de eodem explicatio* (An Exposition of Feccial Law and Procedure, or of Law between Nations, and Questions concerning the Same) 1–2, ford. James L. BRIERLY, Washington, Carnegie, 1911.
- [9] Jörg FISCH: „Peoples and Nations” in Bardo FASSBENDER – Anne PETERS (szerk.): *The Oxford Handbook of the History of International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2012, 29.
- [10] GAJZÁGÓ (1. j.) 37–38, 2. j. Meghonosodott ellenben a Nemzetek Szövetségének elnevezéseként, a német *Völkerbund* mintájára, a magyar nyelven precíznek aligha tekinthető „Népszövetség”. Lásd uo. Korábban előfordult a „népjog” elnevezés a szépirodalomban is. BAJZA József: *Apotheosis*, 1834.
- [11] Henri François D'AGUESSEAU: *Discours et oeuvres mêlées 2*, Paris, Libraires Associés, 1773, 19, 294.
- [12] „El kell ismerni, a nemzetközi szó új; bár, remélhetőleg, eléggé hasonlatos és érthető. Ez a számítások szerint szemléletesebb módon juttatja kifejezésre a jognak azt az ágát, amely általában a nemzetek joga néven ismert: egy oly jellegtelen megnevezés, amelyik, ha nem lenne a szokás ereje, úgy tünne, hogy inkább a belső jogtudományra utal.” Jeremy BENTHAM: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Oxford, Clarendon, 1879, 326, 1. j. (kiemelés az eredetiben). Egy másik elnevezésben is feltűnik a *ius inter gentes: law among nations* (nemzetek közötti jog). Gerhard VON GLAHN: *Law Among Nations: An Introduction to Public International Law*, New York – London,

Macmillan – Collier-Macmillan, 1965.

[13] FISCH (9. j.) 29.

[14] Gabriel Bonnot DE MABLY: *Le droit public de l'Europe, fondé sur les traités 1–3*, Amsterdam–Leipzig, Arkstee & Merkus, 1761–1766.

[15] Wilhelm G. GREWE: *The Epochs of International Law*, ford. Michael BYERS, Berlin – New York, de Gruyter, 2000, 29.

[16] Johann L. KLÜBER: *Europäisches Völkerrecht 1–2*, Stuttgart, Cotta, 1821; August W. HEFFTER: *Das Europäische Völkerrecht der Gegenwart*, Berlin, Schroeder, 1844; Georg Friedrich von MARTENS: *Einleitung in das positive Europäische Völkerrecht auf Verträge und Herkommen gegründet*, Göttingen, Dieterich, 1796; Johann J. MOSER: *Grund-Sätze des jetzt-üblichen Europäischen Völker-Rechts in Friedens-Zeiten*, Hanau, k. n., 1750.

[17] APÁTHY István: *Tételes európai nemzetközi jog*, Budapest, Franklin, 1878; KISS István: *Európai nemzetközi jog*, Eger, Érsek-Lyceumi Kő- és Könyvnyomda, 1876; TASSY Pál: *Az európai nemzetközi jog vezérfonala*, Kecskemét, Scheiber, 1887.

[18] FALUHELYI Ferenc: *Államközi jog 1, Államközi alkotmányjog és jogtan*, Pécs, Karl, 1936.

[19] Immanuel KANT: „Az erkölcsök metafizikája” in Immanuel KANT: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája*, ford. BERÉNYI Gábor, Budapest, Gondolat, 1991, 450.

[20] Franz von LISZT: *Das Völkerrecht systematisch dargestellt*, Berlin, Häring, ⁷1911, 1.

[21] NGUYEN QUOC Dinh – Patrick DAILLIER – Alain PELLET: *Droit international public*, Paris, LGD], ⁷2002, 37.

[22] *Payment of Various Serbian Loans issued in France (France/Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes)*, Judgment No. 14, 12 July 1929, P.C.I.J. Series A, Nos. 20/21, 41 (beszúrás – S. G.).

[23] Georges SCELLE: *Précis de droit des gens: principes et systématique 1*, Paris, Sirey, 1932, 45.

[24] Philip C. JESSUP: *Transnational Law*, New Haven, Yale University Press, 1956, 2. Értelmezés függvényében magában foglalhatja a nemzetközi jog egyes szabályait a „globális jog” fogalma is. Lásd pl. Shavana MUSA – Eefje DE VOLDER (szerk.): *Reflections on Global Law*, Leiden–Boston, Brill, 2013; Neil WALKER: *Intimations of Global Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015.

[25] NAGY Károly: „A jogalanyok körének bővülése a nemzetközi jogban” in TÓTH Károly (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Szentpéteri István egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára (Acta Juridica et Politica 49/1–48)*, Szeged, JATE, 1996, 399–426.

[26] Előfordulhat, hogy egy koncessziós szerződés egy jogvita hatására a nemzetközi jog hatálya alá kerül. Texaco Overseas Petroleum Company/California Asiatic Oil Company v. The Government of the Libyan Arab Republic, Arbitral Award of 19 January 1977. Fordítását lásd *International Legal Materials* 1978/1, 1–37.

[27] VALKI László: *A nemzetközi jog társadalmi természete*, Budapest, KJK, 1989, 121–184.

[28] Christian TOMUSCHAT: „International Law: Ensuring the Survival of Mankind on the Eve of a New Century, General Course on Public International Law” *Recueil des Cours* 1999/281, 9.

[29] SULYOK Gábor: „A nemzetközi jog és a belső jog viszonya: a fontosabb elméletek és a hazai gyakorlat” *Leviatán* 2005/3, 65–66.

[30] Hasznos forrásul szolgálnak a téma rendszerezett áttekintéséhez a tankönyvek: BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog 1, Általános rész*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, ²2008, 17–18, 31–34, 73–80, 163–166; KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*, Budapest, Osiris, ³2016, 58–62, 90–94; NAGY Károly: *Nemzetközi jog*,

Budapest, Püski, 1999, 6–8, 18–19, 24–29; VALKI László: „A nemzetközi jog sajátosságai” in KENDE Tamás et al. (szerk.): *Nemzetközi jog*, Budapest, Kluwer, 2014, 59–67. Lásd még SULYOK (29. j.) 66–73.

[31] 1969. évi bécsi egyezmény, 53. cikk. Kihirdette: 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről. Lásd 46. j.

[32] Lásd az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, 50. cikk. H.L. C 202, 2016.6.7, 43–44.

[33] *The S.S. „Lotus” (France/Turkey)*, Judgment No. 9, 7 September 1927, P.C.I.J. Series A, No. 10, 18.

[34] Alan BOYLE – Christine CHINKIN: *The Making of International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2007; Catherine BRÖLMANN – Yannick RADI (szerk.): *Research Handbook on the Theory and Practice of International Lawmaking*, Cheltenham–Northampton, Edward Elgar, 2016; Gennadii M. DANILENKO: *Law-Making in the International Community*, Dordrecht–Boston–London, Martinus Nijhoff, 1993.

[35] A Nemzetközi Bíróság Statútuma, 38. cikk (1) bekezdés. Kihirdette: 1974. évi 18. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Alapokmánya egyes rendelkezései módosításának kihirdetéséről.

[36] Az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútuma, 38. cikk. Kihirdette: 1926. évi I. törvénycikk az Állandó Nemzetközi Bíróság Szabályzatának elfogadásáról.

[37] BLUTMAN László: „Nemzetközi soft law: hagyjuk dolgozni Occam borotváját” *Közjogi Szemle* 2008/1, 29. Buza László az államok jövőbeni magatartásának általános elveit rögzítő, a jogi rendezés szükségességét jelző, de jogokat és kötelezettségeket nem keletkeztető szabályokat „programjellegű normáknak” nevezte el. BUZA László: *A törvényesség és az igazságosság elve a nemzetközi jogban (Acta Juridica et Politica 3/1)*, Szeged, SZTE, 1957, 15, 19.

[38] *North Sea Continental Shelf (Federal Republic of Germany/Denmark) (Federal Republic of Germany/Netherlands)*, Judgment of 20 February 1969, I.C.J. Reports 1969, 44. Erkölcsi elveket a bíróság kizárólag akkor vehet figyelembe, ha azok megfelelő módon, jogi formában jutnak kifejeződésre. *South West Africa (Ethiopia v. South Africa) (Liberia v. South Africa)*, Judgment of 18 July 1966, I.C.J. Reports 1966, 34.

[39] NAGY Károly: „Az analógia és a joghézag kérdései a nemzetközi jogban” in ANTALFFY György et al.: *Jogi Tanulmányok Dr. Buza László egyetemi tanár, akadémikus oktatói működésének 50. évfordulójára (Acta Juridica et Politica 5/1–15)*, Szeged, SZTE, 1958, 206–209.

[40] Bár a nemzetközi jog szabályozási körének bővülése folyamatos, a második világháború utáni évtizedek tapasztalatai azt jelzik, hogy a fejlődés aligha minősíthető egyenletesnek. BRUHÁCS János: „A nemzetközi jog tegnap és ma” *Állam- és Jogtudomány* 2013/3–4, 9–23.

[41] *Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law*, Report of the Study Group of the International Law Commission, 13 April 2006, U.N. Doc. A/CN.4/L.682.

[42] *The S.S. „Lotus” (France/Turkey)* (33. j.) 18.

[43] KARDOS Gábor: „A szuverenitás nemzetközi jogi értelmezése és a nemzeti jogrendszerek közelítése és egységesítése” in KISS J. László (szerk.): *Szuverenitás és integráció*, Budapest, BIGIS Közlemények, 1994, 101–102.

[44] 1969. évi bécsi egyezmény, 34. cikk.

[45] *Fisheries Case (United Kingdom v. Norway)*, Judgment of 18 December 1951, I.C.J. Reports 1951, 131.

[46] 1969. évi bécsi egyezmény, 53. cikk: „az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabálya olyan normát jelent, amelyet az államok nemzetközi közössége, mint egész, olyanként fogadott el és ismert el, mint amelytől nem lehet eltérni és amelyet csak a nemzetközi jognak az

ugyanilyen jellegű későbbi szabályával lehet megváltoztatni.”

[47] ENSZ Alapokmány, 103. cikk: „Ha az Egyesült Nemzetek tagjainak a jelen Alapokmányból folyó és bármely egyéb nemzetközi megállapodásból eredő kötelezettségei összeütköznének, az Alapokmányból folyó kötelezettségeiket illeti elsőbbség.” Kihirdette: 1956. évi I. törvény az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról.

[48] LAMM Vanda: *Az államok közötti viták bírói rendezésének története*, Budapest, Akadémiai, 1990.

[49] LAMM Vanda: *A Nemzetközi Bíróság ítéletei és tanácsadó véleményei 1945–1993*, Budapest, KJK, 1995.

[50] *Rights of Minorities in Upper Silesia (Minority Schools) (Germany v. Poland)*, Judgment No. 12, 26 April 1928, P.C.I.J. Series A, No. 15, 22; *Monetary Gold Removed from Rome in 1943 (Italy v. France, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and United States of America)*, Judgment of 15 June 1954, I.C.J. Reports 1954, 32. Hivatkozásokat még lásd *East Timor (Portugal v. Australia)*, Judgment of 30 June 1995, I.C.J. Reports 1995, 101.

[51] *Fisheries Jurisdiction (Spain v. Canada)*, Judgment of 4 December 1998, I.C.J. Reports 1998, 456; *Aerial Incident of 10 August 1999 (Pakistan v. India)*, Judgment of 21 June 2000, I.C.J. Reports 2000, 33.

[52] *Aegean Sea Continental Shelf (Greece v. Turkey)*, Judgment of 19 December 1978, I.C.J. Reports 1978, 16–17.

[53] KOVÁCS Péter: *A nemzetközi jog fejlesztésének lehetőségei és korlátai a nemzetközi bíróságok joggyakorlatában*, Budapest, PPKE, 2010.

[54] NAGY Károly: „Az önszegély a nemzetközi jogban” *Jogtudományi Közlöny* 1983/7, 458–466.

[55] Hans KELSEN: *Tiszta jogtan*, ford. BIBÓ István, Budapest, ELTE Bibó István Szakkollégium, 1988, 73.

[56] ENSZ Alapokmány, 39–42. cikk.

[57] Hans KELSEN: *The Law of the United Nations: A Critical Analysis of Its Fundamental Problems*, London, Stevens & Sons, 1951, 732–737.

[58] Louis HENKIN: *How Nations Behave: Law and Foreign Policy*, New York – Washington – London, Praeger, 1970, 42.

[59] Hersch LAUTERPACHT: *The Function of Law in the International Community*, Oxford, Oxford University Press, 2011, 408–411. Ellentétes megközelítésben a nemzetközi jog létezése éppen azáltal kerülne veszélybe és alakulna át egy másféle joggá, ha elveszítené a kérdéses sajátosságait. GAJZÁGÓ (1. j.) 21–22.

[60] Thomas HOBBS: *Leviatán, vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma 1*, ford. VÁMOSI Pál, Budapest, Kossuth, 1999, 170, 355.

[61] Samuel PUFENDORF: *Of the Law of Nature and Nations: Eight Books*, ford. Basil KENNETT, London, Walthoe et al., ⁴1729, 149–150.

[62] Adolf LASSON: *Prinzip und Zukunft des Völkerrechts*, Berlin, Hertz, 1871, 48–49, 56.

[63] Max SEYDEL: *Grundzüge einer allgemeinen Staatslehre*, Würzburg, Stuber, 1873, 31–32.

[64] Thomas A. WALKER: *The Science of International Law*, London, Clay and Sons, 1893, 1–2.

[65] John AUSTIN: *Lectures on Jurisprudence; or, The Philosophy of Positive Law 1*, London, Murray, ⁵1885, 87, 182–183, 225–226.

[66] MARTON Géza: *A nemzetközi jog jogiságának kérdéséhez (Különlenyomat az „Ügyvédek Lapjából”)*, Budapest, Globus, 1916, 21, 32.

[67] SOMLÓ Bódog: *Jogbölcsészet: a Juristische Grundlehre kivonata*, Miskolc, Bíbor, 1995, 48, 50–53.

- [68] BODNÁR László: *A nemzetközi szerződések és az állam*, Budapest, KJK, 1987, 15–16.
- [69] VITORIA (7. j.) 53–54, 57. „Legnagyszerűbb funkcióját a természetjog azzal töltötte be, hogy világra segítette az újkori nemzetközi jogot és az újkori hadijogot.” Henry S. MAINE: *Az ősi jog. Összefüggése a társadalom korai történetével és kapcsolata a modern eszmékkal*, ford. SÁRKÁNY Mihály, Budapest, Gondola '96, 1997, 57. Ezen a helyen kizárólag olyan szerzők említhetők, akik – ha jól értelmezzük nézeteiket – legalább részben a természetjogból eredeztették a nemzetközi jogot. Ha a nemzetközi jogot teljes mértékben feloldották a természetjogban, helyesen aligha sorolhatók ide.
- [70] Francisco SUÁREZ: „A Treatise on Laws and God the Lawgiver” in James B. SCOTT (szerk.): *Selections from Three Works of Francisco Suárez, S. J. 2*, ford. Gwladys L. WILLIAMS et al., Oxford–London, Clarendon – Humphrey Milford, 1944, 343, 349, 351–352.
- [71] Georg JELLINEK: *Die rechtliche Natur der Staatenverträge: ein Beitrag zur juristischen Construction des Völkerrechts*, Wien, Hölder, 1880, 5–8, 16, 18.
- [72] Heinrich TRIEPEL: *Völkerrecht und Landesrecht*, Leipzig, Hirschfeld, 1899, 32, 63.
- [73] Dionisio ANZILOTTI: *Lehrbuch des Völkerrechts 1, Einführung, Allgemeine Lehren*, ford. Cornelia BRUNS, Karl SCHMID, Berlin–Leipzig, de Gruyter, 1929, 33.
- [74] KELSEN (55. j.) 72–73.
- [75] SCELLE (23. j.) 27–32.
- [76] Evgeny B. PASHUKANIS: „International Law” in Piers BEIRNE – Robert SHARLET (szerk.): *Pashukanis: Selected Writings on Marxism and Law*, ford. Peter B. MAGGS, London – New York, Academic, 1980, 172–173.
- [77] Evgenij A. KOROVIN: *Das Völkerrecht der Übergangszeit: Grundlagen der völkerrechtlichen Beziehungen der Union der Sowjetrepubliken*, ford. Jacob ROBINSON, Berlin, Rothschild, 1929. Lásd még András SAJÓ – Mónika GANCZER: „Socialist Law” in James D. WRIGHT (szerk.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Oxford, Elsevier, ²2015, 844–848.
- [78] Grigorij I. TUNKIN: *A nemzetközi jog elméletének kérdései*, ford. BOKORNÉ SZEGŐ Hanna, HERCZEGH Géza, HORVÁTH Anna, Budapest, KJK, 1963, 14, 164–168, 307.
- [79] Myres S. McDOUGAL – W. Michael REISMAN: *International Law in Contemporary Perspective: The Public Order of the World Community, Cases and Materials*, Mineola, Foundation, 1981; Harold D. LASSWELL – Myres S. McDOUGAL: *Jurisprudence for a Free Society: Studies in Law, Science and Policy 1–2*, New Haven – Dordrecht – Boston – London, New Haven – Martinus Nijhoff, 1992.
- [80] Philip ALLOTT: *The Health of Nations: Society and Law Beyond the State*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- [81] David KENNEDY: *International Legal Structures*, Baden-Baden, Nomos, 1987.
- [82] Martti KOSKENNIEMI: *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
- [83] Josef L. KUNZ: „The Systematic Problem of the Science of International Law” *American Journal of International Law* 1959/2, 379–385. Lásd még SAMU Mihály: „A nemzetközi jog fogalma és tagozódása” *Jogtudományi Közöny* 1966/10, 519–524; NAGY Károly: „A nemzetközi jog jogrendszerbeli helyének és tagozódásának néhány kérdése a jog általános fogalmának tükrében” *Jogtudományi Közöny* 1972/1–2, 39–49.
- [84] NAGY (30. j.) 26.
- [85] HERCZEGH Géza: „A nemzetközi jog létrejöttének feltételei, e jog fogalma és sajátosságai” in HERCZEGH Géza (szerk.): *Nemzetközi jog*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1989, 15.

- [86] BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog 1, Általános rész*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1998, 13.
- [87] Eric DAVID: „Primary and Secondary Rules” in James CRAWFORD et al. (szerk.): *The Law of International Responsibility*, Oxford, Oxford University Press, 2010, 27–33; KECSKÉS Gábor: „A jogellenes magatartásból eredő államfelelősség kodifikációjának története” *Jog – Állam – Politika* 2012/2, 37–38.
- [88] William E. BUTLER: „Periodization and International Law” in Alexander ORAKHELASHVILI (szerk.): *Research Handbook on the Theory and History of International Law*, Cheltenham–Northampton, Edward Elgar, 2011, 379–393; Oliver DIGGELMANN: „The Periodization of the History of International Law” in FASSBENDER–PETERS (9. j.) 997–1011.
- [89] DIGGELMANN (88. j.) 1004–1005.
- [90] Hugo GROTIUS: *A háború és a béke jogáról 1–2*, ford. HARASZTI György et al., Budapest, Pallas–Attraktor, 1999.
- [91] Fordítását lásd *Acta Pacis Westphalicae*.
- [92] Wolfgang PREISER: „History of International Law, Basic Questions and Principles” in Rüdiger WOLFRUM (szerk.): *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law 4*, Oxford, Oxford University Press, 2012, 898–899.
- [93] Már a második világháború előtt is használták a „modern nemzetközi jog” kifejezést a korabeli nemzetközi jog elnevezéseként. Johann C. BLUNTSCHLI: *Das moderne Völkerrecht der civilisirten Staaten als Rechtsbuch dargestellt*, Nördlingen, Beck, 1868.
- [94] BUZA László: *A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban*, Budapest, Akadémiai, 1967.
- [95] GREWE (15. j.) xv–xxii.
- [96] Karl-Heinz ZIEGLER: *Völkerrechtsgeschichte: ein Studienbuch*, München, Beck, ²2007, ix–xi.
- [97] CSARADA János: *A nemzetközi jog története a legrégebb időktől a vesztfáli békéig, tekintettel Magyarország nemzetközi viszonyaira a középkorban*, Budapest, Eggenberger, 1894, 337–391; NAGY Károly: *A nemzetközi jog, valamint Magyarország külkapcsolatainak története*, Lakitelek, Antológia, 1995, 99–197; SISKÁ Katalin – SZEMESI Sándor: *A nemzetközi jog története*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003, 81–131.